

**ԵՐԱՉԱՅԻՆ ՏԵՔՍԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ  
ՎԵՐԱՊԱՏՍՈՒՄՆԵՐԻ ԼԵՉՈՒՆ**

(1988-ի դեկտեմբերյան աղետի նյութերի հիման վրա)

Երազային նյութի վերապատմումների լեզուն հատկանշվում է ժողովրդական մտածողության բնույթով: Մեր ուսումնասիրության տեսագծերում ներկայացնում ենք հոգեբանական և լեզվաբանական օրինաչափություններով պայմանավորված երազատես անձի խոսքը, ինչպես է պատմվող երազային նյութը ծածկագրվում լեզվի միջոցով, իսկ ունկնդրի կամ երազահանի հոգեկանում՝ ապածածկագրվում, ըմբռնվում իր իմաստային կողմով: Անկախ գրառված երազների բովանդակային որոշակիությունից կամ դիպաշարից, կրկնվող նշանասիմվոլային պատկերների հաճախականությունից՝ խորհրդանշական իմաստավորում է ստանում նաև երազային տեքստի վերապատմումների լեզուն: Ըստ Յունգի՝ երազների լեզուն նույնքան բարդ է, որքան գիտակցական կյանքում հնչող լեզուն, այն բաղադրված է առասպելական կերպարներից և առավել բարդ է ու պատկերավոր, քան համապատասխան տպավորությունները սովորական կյանքում:



Սվյալ դեպքում, մեզ հետաքրքրում է լեզվի միջոցով անձի հոգեկան առանձնահատկությունների ու հոգեկան բովանդակությունների (մտքեր, զգացումներ, դիրքորոշումներ, հուզական վիճակներ) արտահայտման խնդիրը: Թեպետև բառային նշաններն ունեն տվյալ ազգամշակույթում համընդհանուրի կողմից ընդունված նշանակություններ, այնուամենայնիվ յուրաքանչյուր բառ, խոսքային գործունեության դրսևվորման յուրաքանչյուր միջոց ունեն անձնային իմաստ և շեշտվածություն:

Լինելով երազատես-ասացողների ներաշխարհի հոգեբանական շարունակությունը՝ երազները, վերջին հաշվով, ամփոփում են մեր ժողովրդի բնավորության, նրա ճակատագրի, հոգևոր աշխարհի տոհմիկ հատկանիշները, ազգային կեցության և ազգային

տենչերի սահմանները: Երազատեսների լեզուն միշտ հետաքրքրական է լեզվամիջոցների ընտրությամբ, խոսքային գործունեության արտահայտման հրահանգների բազմազանությամբ, բառ-օգտագործման տարբերությամբ, ինչպես նաև պատումի բնականությունն ապահովող ինքնաբերական տարերքով:

Երազների լեզվական մշակույթի կառուցվածքային շերտերը պայմանավորում են.

ա) երազի մուտքը, ուր բանաձևային արտահայտությամբ ասացողը նշում է երազային գործողության կամ ասացողի հոգեվիճակի պայմանականությունը, ժամանակը (... իբր երազիս, գիշերը երազիս..., իբր կանգնել եմ մի ջրհորի մոտ... և այլն),

բ) պատումի աշխարհագրական տարածքը (տեղական միջավայր՝ մեր տան դարը, մեր հին մայլեն, ձորի պոնկին, Չարքզի ձորը, Բոշի սաղը և կամ Հայաստանի պատմաաշխարհագրական տարածքը՝ Կարս, Անի, Վան և այլն),

գ) պատումի ձևը. նախքան երազի բուն պատումն սկսելը երազատեսը ներկայացնում է իր կենսագրությանն ու հոգեվիճակին առնչվող մանրամաս, երբեմն անսպասելի անցումով ընդմիջարկում է նյութը՝ դիմելով առընթերականության, սահմանակցության, զուգորդական հիշողությանը:

Առհասարակ, հոգեբանական անցումների պատումը խիստ բնորոշ է երազներին: Երազատեսի ներաշխարհի կուտակումները հասնում են մինչև գեղագիտական նշանի սահմանները: Պատկերի մեջ նյութական տարրերն աստիճանաբար իմաստափոխվում, զրկվում են առարկայական որոշակի բովանդակությունից ու առօրեական խորհուրդներից՝ վերածելով ընդհանրական, համազգային գոյասիմվոլի: Երազների լեզուն հարուստ է ազգային հատուկ, ժողովրդի լեզվամտածողությանը բնորոշ կայուն բանաձևերով, որոնք խոսքային հյուսվածքի մեջ լեզուն դարձնում են սեղմ, դիպուկ և պատկերավոր:

Հոգեբանական բարդ իրավիճակներ վերարտադրելիս, կախված սեռատարիքային առանձնահատկություններից, պատմամշակութային զարգացման մակարդակից ու կենսավորձից, երազատեսները հաճախ նախընտրում են լեզվական ասույթների գործածումը: Երազների վերապատմումների լեզվին հատուկ է խոսքային տրամաբանական կամ սիմվոլիկ հիշողությունը: Երազի տեքստի մտապահման, պահպանման ու վերարտադրման գործընթացներն արտահայտվում են լեզվական խորհրդանիշների օգնությամբ:

Միմվոլիկ հիշողությունն առավել արդյունավետ է դարձնում խոսքը: Հայտնի հոգեբան Ջ.Միլլերը պնդում է, որ լեզվի ծածկագրման գործընթացն իրականանում է այն ժամանակ, երբ մենք մեր ապրումներն արտահայտում ենք բառերով և ավելի շատ մտապահում ենք այդ բառերը, քան ապրումները: Խոսքային-տրամաբանական հիշողությունը ձև է տալիս մեր ընկալումներին, քանի որ ժողովրդական լեզվամտածողության կենդանի բարախը պայմանավորված է բառապաշարի մեջ դարձվածքային միավորների ներթափանցմամբ ու յուրացմամբ: Երազային մեկ պատումի տիպական օրինակով փաստենք ասվածը.

*1988թ. դեկտեմբերի 4-ի առավոտը տղաս ինձ կանչեց ու ասաց՝ շատ հետաքրքիր երազ եմ տեսել: Տղայիս մահճակալի վերևը փակցված էր «Ճորհրդավոր ընթրիք» նկարը: Նա ասաց. «Մա՛, էդ նկարի մեջ ինչքան սուրբ կար, վրես էր հարձակվել: Ընդես կծեծեին, ջանիս վրա սաղ տեղ չմնաց: Հմի էլ էդ ծեծած տեղերը կցավան»: Մեր ազգից մենակ ինքը գոհվեց: Դռը դեմ տվեց ու սաղ ազգի տեղը ինքը գնաց: Էդ սրբերը ծեծեցին, մարտիրոսեցին տղիս ու տարան: Տղիս անունը սկեսրայրիս անունն էր դրած, շատ տանջված մարդ էր: Ջանի վրա անվերք տեղ չունիր: Բայես էլ նույն տանջանքը կրեց: Հմի աղջիկս հղի է և կուզե ծնվելիք երեխուն տղուս անունով կանչե: Ես չեմ քողմի, «Համիկ» մի՛ դնե, տանջանքը շատ է, «Հարություն» դիր, յանի մեր տղեն հարություն առավ:*

Ինչպես տեսնում ենք, ասացողի կենսագրության և երազի սյուժետային համադրությունը զարգանում է ներքին հուզավերլուծական բովանդակային խոսքի միջոցով: Մարդու հոգեկանի անբաժանելի բաղադրատարրեր են հույզերն ու զգացումները, որոնք գերլարված (ստրեսային) իրավիճակներում վերաճում են հուզական բարդություների: Հուզականությունը հատուկ լինելով նաև իմացական գործընթացներին՝ հետաքրքրական դրսևորում է ստանում երազի տեքստային վերապատմումների լեզվի մեջ: Դարձվածքների և դարձվածքամերձ արտահայտությունների, խոսքային ասույթի կիրարկմամբ պատմողը հասնում է հոգեբանական նյութի բևեռացման: Երազի կենսական տարածության սահմաններն ընդլայնվում են բանասացի կենսագրական նյութի ներթափանցումով, որը վերաճում է ազգային ճակատագրի հոգեբանական պատկերի:

«Ձանիս վրա սաղ տեղ չեն թողել, սրբերը ծեծեցին, մարտիրոսեցին տղիս, դռը դեն տվեց, սաղ ազգի տեղ գնաց, մեղեց-մեղտրեց» արտահայտչաձևերը երազային հյուսվածքի մեջ դառնում են հուզական վիճակի բեռնվածության կենտրոններ՝ ստեղծելով ներքին կուտակումների միջավայր:

Մասնահատուկ իմաստավորում է պահանջում ժողովրդական լեզվամտածողության բանաձևային ասույթների (անեծք, օրհնանք, առած, ասացվածք, ողբերգ) փոխանցումը երազային մտածողությանը: Այսպես օրհնակ. երազներից մեջբերված դարձվածքային միավորներ.

սև ջուր վազել – սևջրվիս (անեծք)

արտ քաղել, վարած արտի մեջ պատկել – Աստծու կանաչ

արտը ե՞ս էի քաղել (լացերգ)

տունը քանդվել – ավերակ մնաս (անեծք)

խաչը թեքված տեսնել – խաչը գլխիդ խռով կենա (անեծք)

երազիս քաղաքը ամառի էր դարձել ու դատարկվել – դատարկում էղնիս (անեծք)

կապույտ քարերով քաղաք – մահվան քաղաքն էրթաս (անեծք)

երազիս մե ուղղությամբ նեղ ճանապարհ տեսա, էդ ճամփով բողբոլ գնացող էին, ետ դարձողներ չկային – երթալդ էղնի, գալդ չէղնի (անեծք) և այլն:

Ասացող – երազատեսը կամ ունկնդիր-երազահանը ժողովրդալեզվամտածողության նման եղանակի դիմում է երազի ենթատեքստային մեկնումների ժամանակ: Երազատեսներից շատերը, բարբառակիր լինելով, հարազատ լեզվամիջավայր են ստեղծում տեղային-բարբառային երանգավորում ունեցող դարձվածքային արտահայտությունների և կամ ժողովրդական մտածողության այլ դրսևորումների միջոցով: «Ձանդ սաղ էղնի, սո՛ւս, էնպես երազ եմ տեսել, հեռի լսողաց, հեռի ձեզնից» և նմանօրինակ բանաձևային սկզբով ոճավորվում է պատումի բովանդակային հյուսվածքը: Ոճականորեն նշույթավոր կամ ոճական երանգավորում ունեցող բառերը բացահայտում են երազային համատեքստի հուզական կամ արտահայտչական իմաստային լրացուցիչ կողմը:

Երազատես-ասացողների լեզուն հատկանշվում է ազգային մտածողության պատմականության զգացողությամբ, որը դրսևորվում է երազների մեջ ազգային սիմվոլների երևակմամբ. Օրհնակ. *Ղարս տանող ճամփեքը բացվել էին... Երազիս Վարդան Մամիկոնյանին տեսա երկնքում...* (Կ. Սահակյանի հավաքածու):

Ազգային սիմվոլներ ամփոփող երազային պատումներում հաղթահարված է ասացողների մտածողության կենցաղայնությունը, կամ կենցաղային մանրամասներին հաղորդվում է հոգեբանական խոր իմաստ: Այսօրինակ երազներում որոշակիորեն ամբողջանում են ոչ միայն տվյալ երազատես անձի, այլ նաև ժողովրդի մի ստվար հատվածի (գուցե թե ամբողջ ժողովրդի) ազգահոգեբանական իդեալը՝ աշխարհագրական կամ հոգևոր հայրենիքի միասնության վերականգնման ձգտումը: Երազների արվեստի հասարակական բովանդակությունն ու սոցիալական հնչողությունը պայմանավորվում են պատումի ասացողական տարերքով, ասացողի վերլուծական-համադրական մրտքով, ի վերջո, երազի ենթատեքստի մեկնաբանության բանալիով: Երազների մեկնումի մեջ բանաձևվում են երազատեսի փորձն ու կենսահայեցողությունը: Նրա կենսագրական ռեալությունը՝ բեկված մեծ աղետով, տրվում է հուզաարտահայտչական բարձր լիցքավորում ունեցող թանձր ապրումների միջոցով:

Երազի պատումի աստվածաշնչյան բնույթը (*գիշերը երազիս, երազիս գիշերը Հիտուսիս տեսա. երկնքի պատուհանները բաց էին: Աստված իջավ երկնքից, մթնշաղ էր, գլխին լուսապսակ էր վառվում, փայլից հասկացա, որ տերն է*), պատումի հեքիաթային տարրը (*ոչ քնած էի, ոչ արթուն, մի տարօրինակ ձայն լսի, լսի՞, թե՞ չլսի, կա՞ր, թե՞ չկար*) երազի մեջ ներքին խոսքի առկայությունը (*ես մտածեցի՝ ցուլն ի՞նչ գործ ունի երկնքում*), տարբեր ոճերի համադրումը, ասացողի լեզվական մտածողության կամ երևակայության ազատությունը, հուզական իմաստով լիաբեռնված բառերի ընտրությունը, ներդրմունդաբար կամ երբեմն խիստ տրամաբանված բառի և հասկացության փոխհարաբերության տարբեր նրբերանգներին անդրադառնալը, բառերի հոմանիշային հարացույցից օգտվելու լեզվակարողությունը հիմնականում անհատական-հոգեբանական գործընթաց են, քանի որ երազատեսը երազային նյութին համապատասխան նախընտրում է որևէ բառ կամ հոմանիշ՝ պայմանավորված իր խոսքիմացության

աստիճանով, և եթե ունի ժողովրդական պատկերավոր մտածողություն, ստեղծում է ոճաարտահայտչական երանգավորում ունեցող խոսք:

Այսպես՝ *Երագիս ջահել տղա-աղջիկներ, վառվում հագած, եկել կանգնել էին մեր դուռը: Հարցրի՝ ինչի՞ եք հավաքվել: Ըսին՝ Համբարձում է, տուն: Տղուդ՝ Հակոբի գովքը պտի է նենք: Ես կուզեի հեռացնեի մեր դռնից, չկարողացա, չէի ուզե լսե, բայց ծաղկամոր երգի ձենը ամբողջ գիշեր գուքար.*

Արի՛, արի՛  
Երկար ծամեր,  
Օսկե թիթեռ  
Արի՛, արի՛...:

Պատկերի պոեմատային հյուսվածքում ժողովրդական մտածողության շունչը տիրապետող է և ստեղծում է վերահաս հոգեապրումը թանձրացնող, երանգավորող մթնոլորտ: Նկատելի է, որ երազային պատմումներից շատերը իսկական բանաստեղծական արձակ են, երբեմն ուղղակիորեն չափածոյի ներմույծով, վերջինիս բնորոշ տեսագծերով.

Տաթևիկ, ոսկե թևիկ,  
Արի՛ մտիկ,

Տաթևիկ, սիրուն բալիկ:

Պատումի հուզաարտահայտչական իմաստային երանգը թելադրում է խոսքի չափածոյացում: Լեզվամտածողությունը թելադրված է ասացող-երագատեսի սեռատարիքային առանձնահատկություններով:

Առանձին երագների բառային մակարդակում անձի իմացահուզական վիճակը լրիվ չի դրսևորվում՝ մղվելով ենթագիտակցության ոլորտ, իսկ հույզը գիտակցության աստիճանում մնում է չպատճառաբանված: Երագատեսը հաճախ հորինում է այնպիսի պատկերներ, որոնք իրականում նրա հոգեկանում չեն եղել, այլ ծնվել են հաղորդման գործընթացում՝ անձի ներքին դրդապատճառների ազդեցության տակ: Այսօրինակ երևույթ են երագների մասին խոսքային վերապատմումները: Իրենց մտապատկերները վերարտադրելիս մարդիկ հաճախ են անդրադառնում այն ամենին, ինչ աղեկվատ է սեփական հոգեկան վիճակին, դիրքորոշումներին՝ գիտակցության ոլորտից արտամղելով անցանկալին, քանի որ անձը ելնում է իր ներքին դրդապատճառներից և միշտ չէ, որ միտված է սեփական հոգեկան կյանքի ճիշտ, օբյեկտիվ իմացությանը:

Կարևոր է նաև խոսքային ասույթի հնչյունային իրականացումը: Ըստ Լեոնտևի՝ այն հնչյունային արտաբերական և ձևային իրականացման գործընթաց է, որը ասույթի ընտրված շարահյուսության կիրարկումն է արտաքին խոսքում: Խոսքի հնչյունական մշակակցությունը, ռիթմիկան, հնչյունների և բառակապակցության միջոցով ստեղծվող ձայնի որակը, տողի հնչողությունը ուղղված են խոսքի հուզական երանգների ապահովմանը: Բաղաձայնային, երբեմն նաև առձայնային զուգադրությամբ են պայմանավորվում երագների լեզվական համակարգի դրսևորման մասնահատկությունները: Ասենք «ա» հնչյունի բաղաձայնայնությամբ կամ գերակշռությամբ կազմված հետևյալ կանխազգացումը.

Երկրաշարժին խելագարի նման տուն էի վազում, շարունակ մտքիս մեջ տենդորեն կրկնվում էր. «Մուսան ջան, դու սևեր մի՛ հագնի, Մուսան ջան, դու սևեր մի՛ հագնի, Մուսան, Մուսան»:

Հետաքրքրական է ասացողի՝ կրավորակերպ բայաձևի ընտրությունը՝ մտքիս մեջ տենդորեն կրկնվում էր ... այսինքն՝ «Մուսան ջան, դու սևեր մի՛ հագնի» արտահայտության ինքնարբերական, ոչ կամային կրկնությամբ նա կարծես հոգեբանական հակազդեցության է նախապատրաստվում սպասվող ինչ-որ դժբախտության, սևեր հագնելու սինվոլով: «Մ»-երի կուտակումը ապահովում է հոգեապրումի խորությունը:

Հետկորստյան հակազդեցության երազի տիպական օրինակ է նաև հետևյալ պատումը.

Երկրաշարժից հետո տեսա հորս անկերպարան հոգին: Ինքը չէր խոսում ինձ հետ: Տիրոջ մարդը՝ իբրև միջնորդ, ինձ թարգմանում էր հորս խոսքերը: Սպիտակ մագերով, ձեռքերը ծնկներին դրած կին էր: Աջ ձեռնափր առաջ պարզած՝ ցույց էր տալիս

ինչ-որ է ու երկնային բարբառով շնջում ինձ՝ սի՛-սի՛-սի՛-սի՛: Ես հասկանում էի պայմանախոսը՝ սա հոգին է քո հոր» (գոհվել է հայրը):

«Մի-սի-սի» արտահայտությունը երազի ենթատեքստային լեզվի մեջ կարևորվում է իբրև նշանասիմվոլային իմաստակիր միավոր՝ «ա» բաղաձայնի կուտակումով:

Պատումի ընթացքում հոգեվերլուծության տեսակետից հետաքրքրական են նաև լուրջան իմաստաբանությունն ու, այսպես կոչված, դադարի շարահյուսությունը: Կարևորվում են խոսքի արագությունը, հուզական երանգը, ձայնի ուժը, շեշտավորումը, հնչերանգը՝ կապված անձի հոգեբանական վիճակների հետ, որով կարող ենք հարուստ տեղեկություն ստանալ մարդու սայրումների ուղղվածության մասին: Վկայակոչենք, որ երազների լեզվական արտահայտչական միջոցների և ճարտասանական ձևերի համակարգում առանձնանում են զեղչումի, բացթողման, բառական կրկնության, կուտակումի, դիմադրության, շրջադասության, աստիճանավորման, ճարտասանական հարց-դիմումի և այլ հմարների կիրարկումը, որոնք նպաստում են տարաբնույթ հոգեբանական վիճակների արտահայտմանը:

Այսպես՝ *Արևը հանգավ, ածխացավ, մոխրացավ* (աստիճանավորում): *Ինչո՞ւլ ծածկեմ. փետո՞ւլ ծածկեմ, քարո՞ւլ ծածկեմ երդիկս* (բառական կրկնություն): *Մի մարդ եկավ Քրիստոսի նման, դանդաղ եկավ երկնքից* (կրկնություն և շրջադասություն): *Գիշերը երազիս, երազիս գիշերը չիտասիս տեսա* (շրջադասություն): *Ճերմակ, կաթնագույն, ձյան պես սպիտակ մարգարիտներ* (ճերմակ գույնի գեղարվեստական հոմանիշների հարացույց):

Երազների լեզվին բնորոշ է խոսքային ասույթի սիմվոլիկան, ուր բառի նախնական նշանակությունը փոխարկվում է այլաբերական իմաստով: *Արևից արյուն էր թափվում: Արյան մեջ պիտի լողանք: Երկնքից կարմիր անձրև էր գալիս: Երկնքից թոզ ու դուման կիջներ: Գիրքը չորս կողմից լույս կուտար* և այլն:

Լեզվամտածողության այս կողմը օգնում է վերարտադրվող երազային պատկերը դարձնելու ավելի առարկայական ու տպավորիչ՝ գուգորդական մտածողության յուրահատուկ դրսևորմամբ: Վերջինս բխում է ասացողների հուզահոգեբանական երևակայությունից, որի բնորոշ գծերից է բնության և կյանքի ամենահեռավոր երևույթների միջև նմանություն տեսնելը, մեկի հատկանիշների փոխադրումը մյուսին, բառերի ու հասկացությունների վերածումը առարկայացած պատկերների, յուրօրինակ խորհրդանիշների: Օրինակ՝ երազի մեջ սպիտակ կտորը ենթատեքստային մեկնությամբ պատանք է,

- փոսը փորած - գերեզման
- գերանը (սյուն) կտորած - մահ, հարազատի կորուստ (սունս սողցիր, բալա ջան) (լացերգ)
- դուռը կտորած, փակած, այրած – տնից մարդ կմեռնի (տուն ու դուռը սև քարով շարվի) (անեծք)
- եկեղեցի - հույս, պահապան (Աստվածածինը վկա, Մայր Աստվածածինը օգնական, պահապան (երդման բանաձև, մաղթանք)
- պատից քար ընկած – հարազատի կորուստ
- առանց անիվների սայլ - դազաղ:

Նմանօրինակ սիմվոլներով երազները խորհրդանշանային մեկնությամբ մոտենում են ժողովրդական բանահյուսության մեկ այլ՝ հանելուկի ժանրին:

Այսպես՝ անանիվ սայլը և՛ երազում, և՛ հանելուկի մեջ դազաղի, մահվան ընդհանրական սիմվոլ է.

*«Ելա երդիկ էլ տեսա,*

*Առանց սունի սել տեսա,*

*Մեջն անոթի գել տեսա»:* (Կ. Ս.-ի հավաքածուից)

*«Երազիս դուռը դուման էր, կարկուտ գութար: չեովից սել քշելով մե կնիկըմ էրևաց՝ սևեր հագած»:*

Ըստ ժողովրդական մեկնաբանության սայլը դազաղ է, սայլ քշելը՝ աշխարհի կործանում:

Խոսքային ասույթի սիմվոլիկայից բացի՝ պատկերային հյուսվածքի համակարգում մեծ դեր են կատարում երևույթների և առարկաների նմանության հիմքի վրա

ստեղծված համեմատությունները, ինչպես նաև պատկերների իմաստային աստիճանավորմանը ծառայող չափազանցությունը: Այսպես՝ *Տաք մագուրք՝ գետի պես հոտոդ քաղաքի վրա: Արևը ոնց որ հուր՝ կարմրած կրակ-արյուն լիներ (հմմտ): Կովի ջանդակի մեծությունը մի սև ու մի սպիտակ դառդառ (չափազանցություն): Հիսուսը փոքրացած տուփի մեջ (լիտոտա):*

Երազատեսներին շատերը կարծես մտածում են համեմատությունների և չափազանցությունների տարերային հոսքով, որը բնական է հետադետյան սրված ասպրումների, շիկացած զգացումների հոգեարտահայտման պարագայում:

Ազգային գոյի հավերժական նշանների կողքին երազներում հաճախ հանդիպում են սիմվոլիկ տրամաբանության այնպիսի ձևեր, որոնք պայմանավորված են թվերով: Երազների պատկերային-հոգեբանական մոդելի հիմքում թիվը վերածվում է սիմվոլի, առանձին դեպքերում այն առարկայորեն համապատասխանում է ասացողի ընտանիքի անդամների թվին կամ նրա կորստի չափին՝ երբեմն ուղղակիորեն նախանշելով աղետի ժամանակային սահմանը՝ ըստ ժողովրդական կանխագագողության: Այսպես՝ *Մեռած մայրս երազիս եկավ ու ըսավ՝ 4 հոգով, 4 հոգով արեք մոտս* (երազը տեսել է երկրաշարժից առաջ, պատմել է հարազատներին, զոհվել է երազատեսը քրոջ երեք երեխաների հետ):

Հետաքրքրական է բիբլիական, խորհրդապաշտական թվերի (3, 7, 40) ենթատեքստային իմաստավորումը: Մարդկությունը վաղուց է անցել հաշվման տասնորդական համակարգին, սակայն նրա երևակայության, պատկերների, մտածողության ու խոսքի մեջ դեռ շարունակում են գերիշխել 3, 7, 40 թվերը, որոնք այնքան գործածական են Աստվածաշնչում, որ կոչվում են բիբլիական թվեր: Թվի մետաֆորիկ կիրարկումը պատումի մեջ ներմուծում է հեթիաթային տարր՝ մտքի բացահայտ ձևերը ծածկելով թվի առասպելաբանությամբ: Այսպես՝ *Աստվածածինը 3 անգամ քնիս խփեց, 3 անգամ առաջ եկավ ու կրկնեց՝ ես դեռ կամ, ես դեռ կամ, ես դեռ կամ*: Բառային կրկնությունները թե՛ կրկնության եղանակով, թե՛ ոճական երանգավորումներով ցույց են տալիս հատկանիշի կամ որևէ գործողության աստկություն, երբեմն նաև ամբողջականություն: ... *40 կանայք սևեր հագած մատաղ կեփեին մեծ կաթսաների մեջ...*

Յոթ թվին վերագրվում է անբավության, աստվածային հարակայության, անհետագոտելի սահմանի, անհատում հորդության արժեք և համարվում է դժվար բացատրելի, քանի որ յոթի այբբենական նշանը /տ/ հայ միջնադարում նույնացվում էր աստվածության հետ և բնութագրվում էր Աստծու հատկանիշներով:

*Երկրաշարժին երազ տեսա. մարմնիս վրա յոթ տեղ վերք էր բացվել, ամենից շատ սրտիս վերքից արյուն կերթար: Երազիս ծերունի մարդըն մտած էր 3 ճամփաբաժնի մեջտեղում: Իբր պիտի մարդկանց երկինք թոցներ: Տեսա հարսս էլ էր ըղտեղ՝ կապույտ շորերով, բոքիկ ոտներով, մեկ էլ դանդաղ վեր ելավ, մե ոտը վեր, մեկը՝ վար, ձեռն քցի օր բռնեմ, չկրցա, թռավ...* (Երկրաշարժին զոհվել է հարսը, մնացել է ծննդատանը):

Թվի անորոշությունը երազային պատումին հաղորդում է դիցաառասպելական մտածողության երանգ. Այսպես՝ ... *տեսնում եմ, որ գերեզմանոցից հարյուր հազարավոր մարդիկ դուրս գուքան սև դրոշակներով: ... իբր մեր պատուհանի տակ մեծ փոս էին փորել՝ գերեզմանափոս՝ ոչ թե մեկի, այլ հարյուրի, հազարի համար:*

Երազապատումի համար բովանդակային գեմի դեր կատարող անորոշ թիվ-նշանագիրը երբեմն վերածվում է ազգային բախտի ու ճակատագրի սիմվոլիկ գոյության: Հայոց պատմական հիշողության թվերը (ջարդ) երազային մտածողության մեջ երևակվում են իրատեսական ժամանակային սահմաններով. *Երազիս հարևանիս տուն գնացի: Դուռը իմ դեմ բացեց վաղուց մահացած էդ տան կինը և ինձ մի թուղթ տվեց կարդալու: Կարդալուց հետո հարցրի՝ ինչ տարեթվեր են, կինը պատասխանեց, որ հայոց ջարդի թվերն են: Պետք է վերջի թիվը ջնջել, նորը գրել:*

Հատուկ իմաստավորում են պահանջում երեխաների երազային լեզվամտածողության առանձնահատկությունները, որոնք, լինելով աշխարհի հոգեբանական ընթերցման ձև, հատկորոշվում են գունային լուծումներով հարուստ զգայատեսողական պատկերներով: Տարիքային կրտսեր խմբի անձանց երազներում առարկայական աշխարհի անբացատրելին տեսագծվում է նախնական զգայաճանաչողության ձևերով:

Իսկ աղետի խոսքային դրսևորումներն առավելապես արտահայտվում են առանցքային, հենարանային բառերի կամ բառ-նախադասությունների միջոցով: Երբեմն հուզական գերլարումը (սարեսը) երեխային մղում է գերզգայության և լեզվական գերընկալունակության, որը պայմանավորում է բառերի հսկայական թվով զուգորդություններ: Այսպես՝ *Երազիս ամպերի միջից կարմիր ամպ երևաց: Հետո կարմիր անձրև եկավ, ես արյան համ զգացի* (8 տարեկան, Մկրտչյան Արփինե):

Մեռատարիքային մասնահատկությունները, բնագոյային կենսազգացողությունը՝ իբրև աշխարհի ճանաչողության սկզբնական, ներըմբռնողական ձև, պայմանավորում են մանուկների լեզվամտածողության անպաճույճ, բայց բացառիկ սրված ու պատկերավոր լինելը:

Երեխաների երազներում հաճախ են հանդիպում համի, հոտի, մաշկային զգայություններից առաջացող սինեսթեզիայի պատկերները: Սինեսթեզիայի յուրօրինակ տարատեսակներից են գունազգացողությունից առաջացող զգայապատկերները:

*«Ես Տաթևիկ Մարտիրոսյանն եմ, սովորում եմ VI «բ» դասարանում, 9-րդ դպրոցում: Երկրաշարժին կորցրել եմ հայրիկիս, մայրիկիս, քույրիկիս: Ապրում եմ տատիկիս հետ: Երկրաշարժից հետո հարազատներիս տեսա երազում: Ծնողներս ինձ ուղեկցում էին դպրոց: Երեկոյան եկան ինձ դպրոցից տուն տանելու, նրանց հետ էր նաև քույրիկս, որ արդեն մեծ էր: Հայրիկս ինձ հարցրեց՝ բայես, տատիկը քեզ նեղացնո՞ւմ է, բայց ես պատասխանեցի՝ չէ՛: Հետո նրանք ինձ ասացին «ցը» ու հեռացան»:*

Լեզվառճական առումով հոգեբանական հետաքրքրություն են ներկայացնում կին ասացողների երազները: Որդեկորույս կնոջ բառապաշարը ուշագրավ է երազի և կենսագրական պատումի միահյուսմամբ: Որոշակիորեն դժվար է տարրորշել որտեղ է սկսվում ողբը և որտեղ՝ երազը: Երազային պատում հուզական ապրումի ներթափանցմամբ ամբողջանում են ողբացյալ մոր հոգեկերտվածքը, լեզվամտածողությունը, ապրելակերպի բներանգը: Այսպես՝

*Ինչդ չլամ, ինչդ չողբամ, բայա ջան,  
Արմատախիլ էղավ բայես,  
Ծաղկեցի, փնջեցի, աչք մեծըցրի բայիս վրա,  
Ծառի պես բացվեիր, բայա ջան,  
Ես ծառս տնկեցի, բարը չտեսա,  
Լավից լավին արժանի, բայա,  
Գեթ մեկ անգամ ձեռդ լսեմ, բայա ջան,  
Շունչդ առնեի, բայա ջան...*

Ինչպես տեսնում ենք, ասացող - երազատեսիս պաստող փորձության նախիմացությունը տրված է երազով: Ազգային մտածողության լեզվական երանգավորումը հետաքրքրական դրսևորում է ստանում տղամարդ երազատեսների պատումներում: Մովորութային լեզուն՝ իբրև այր մարդու հոգեապրումի արտահայտչամիջոց, դառնում է ընդգրկուն, տարողունակ՝ տարածաժամանակային որոշակի սիմվոլացմամբ՝ հասնելով լեզվական առօրեականության հաղթահարման: Նմանօրինակ երազներին հատուկ են հոգեկերտվածքային կառուցվածքային տարրերը, որոնք արտահայտված են հետևյալ երազում.

*«Երազիս անցնում եմ բարձրահարկ շենքերի միջով: Ամեն կողմից անունս եմ լսում, կարծես հազարավոր մարդիկ միաբերան «Մնացական» են գոռում: «Մնացական, Մնացական, մի գնա, ո՞ր կերթաս»: Գետինը շատ տաք է ու ոտքերիս տակից փախչում է: Ինձ ասում են, որ մարդկանց մարմիններն են, հողը կըտրըրվի: Ես չգիտեմ ինչու պառկած եմ գետնին: Հանկարծ հայտնվում է մեկը, ձեռքին կաթողիկոսի գավազան, գլխիկի մասում տարբեր ուղղությամբ թեքված օձեր, գայիստը մոտեցնում է գլխիս և ասում. «Ելիր, ժամանակը չէ, ելիր, դու շատ գործեր ունես անելու»: Ես չեմ ուզում բարձրանալ: Հողը հեռանում է ինձնից:*

Այսպիսով, հանգում ենք այն հետևության, որ երազները, լինելով ազգահոգեբանական մշակույթի մի մաս, կարևորվում են իբրև մարդու ենթագիտակցական կյանքի դրսևորման ձևեր: Աղետի երազները՝ որպես աղետի բանահյուսության տեսակ, ազգային համահավաք, բևեռացված հոգեբանության արտահայտություններ են, որոնք աչքի են ընկնում ազգային լեզվամտածողությամբ: Երազների լեզվի ժողովրդայնու-

թյունը ձեռք է բերվում ոչ միայն ասացողների ժողովրդախոսակցական և բարբառային երանգավորում ունեցող բառերի հաճախակի գործածությամբ, այլև խոսքի ընդհանուր հյուսվածքով: Երազային պատկերի կառուցման խոսքային հյուսվածքը և լեզվական մասնահատկությունները փոխվում են՝ կախված ասացողների սեռատարիքային պատկանելությունից, անհատական-տիպական հատկորոշումներից: Հատկանշական իմաստավորում է ստանում երազների համատեքստի լեզվի և ենթատեքստի լեզվի փոխհարաբերությունը՝ իբրև մտքի բացահայտ ձևի և ոչ բացահայտ ձևի զուգադրություն: Ի մասնավորումն, երազը տեսալսողական բնույթի պատկեր է, որը կարող է պատմվել, նկարագրվել խոսքի միջոցով: Վերջինս միշտ չէ որ համապատասխանում է այդ պատկերներին:

Բոլոր դեպքերում, մնան հաղորդակցումն ունի իր լեզուն, որն իբրև արտահայտչամիջոց՝ դրսևորվում է խոսքային և ոչ խոսքային մակարդակներով: Երազի խոսքային լեզուն երբեք դուրս չի գալիս սովյալ երազատեսի լեզվական իմացությունից, եթե անգամ լեզվական որևէ տարր փոխառվում է, ավելացվում կամ պակասեցվում, այս ամենն արվում է լրացուցիչ երանգավորման համար՝ դիմելով բացառապես սեփական լեզվական արտահայտչամիջոցներին:

### ЯЗЫК ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРЕСКАЗОВ ТЕКСТОВ СНОВИДЕНИЙ

(На основе материалов декабрьского землетрясения 1988г.)

\_\_\_\_\_ Резюме \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_ К. Саакян \_\_\_\_\_

*Исследование этнопсихологических последствий после бедствия довольно сложно и проблематично. Изучение психологии бедствий создает основу для научно—теоретических и практических решений, истолкований фундаментальных предположений, которые касаются не только национального понятия феномена, но и активности социальной и духовной реабилитации у большинства населения. Принимая во внимание психологические истолкования зарегистрированных снов (около 1000), мы выяснили, что они являются не только выражением психологического состояния предсказаний и чувств внутреннего мира страдающего человека, но и явно отражают национальные воображения, формы менталитета, особенности этнологической культуры, ритуалов, обычаев и привычек.*